

СОФИЙСКИЯТ КАТЕДРАЛЕН ХРАМ “СВЕТА НЕДЕЛЯ” ПРЕЗ XIX ВЕК

Ст. н. с. д-р Христо Темелски
Църковен историко-архивен институт при Св.Синод

На едноименен площад в центъра на столицата се издига величественният [катедрален храм на Софийската св. Митрополия - “Света Неделя”](#). Той е посветен на света великомъченица Кириакия (или Неделя на славянски). За твърдо и достойно изповядване на Христовата вяра красивата девица била жестоко измъчвана, а след това осъдена на посичане с меч. На 7 юли 289 г. в град Никомидия (Мала Азия) Бог приел чистата ѝ душа, преди мечът на палача да пролее невинната ѝ кръв. По времето на царуването на Асеновци (XII - XIII в.) мощите на светицата били пренесени в тогавашната столица Търново. По-късно св. Евтимий, Патриарх Търновски написал “Похвала на светата великомъченица Неделя”.

През XIX и първите десетилетия на XX век храмът се наричал и “Свети Крал”. Това наименование произлязло от обстоятелството, че в продължение на триста години в него се съхранявали мощите на сръбския крал Стефан Урош II Милутин (1282 - 1321). Тези мощи първоначално били в Банския манастир “Св. Стефан” в град Звечан, а след Косовската битка (1389 г.) били пренесени в близкото рударско селище Трепче, северно от Прищина, тогавашната столица на сръбското кралство. Около 1460 г. Софийският митрополит Силваний ги пренесъл по време на чумна епидемия в София, тогава седалище на бейлер бей. Първоначално били положени в днешния Люлински манастир “Св. св. Кирил и Методий” (наричан и “Св. Крал”); през 1469 г. при пренасяне мощите на св. Иван Рилски от Търново за Рилския манастир те били вече в църквата “Св. Георги” (Ротондата - във вътрешния двор на Президентството); след това били пренесени в храма “Св. Безплътни сили” (или “Св. Архангели” - намирал се на двадесетина метра северно от днешния храм “Св. Неделя”); малко по-късно намерили прием в подновената митрополитската църква “Св. Марина” (намирала се в двора на днешната св. Митрополия); и накрая ги положили в митрополитската църква “Св. Неделя”.

Миналото на катедралния храм “Св. Неделя” е забулено в неизвестност. Под него лежат основите на голяма по площ антична сграда. Едни от археолозите смятат, че това е преториум или президиум (т. е. военния съд на римския легион), а други - че основите на преториума са извън храма, а под него се намират руините на голяма римска баня. Предполага се, че началото на храма е поставено през Средновековието. Вероятно той е бил построен през X в. и както други тогавашни софийски храмове е бил с каменни основи, а нагоре с дървена конструкция. Обаче през втората половина на XIV в. тези дървени храмове били изградени от камък. Неизвестно защо само “Св. Неделя” останала дървена и в този си вид храмът просъществувал чак до средата на XIX в.

Вероятно след някой пореден ремонт на храма в нач. на XVIII в. той станал митрополитски и мощите на сръбския крал били пренесени в него.

Бързото гниене на дървените стени на храма било причина за честите ремонти. От новооткрит документ се вижда, че през втората половина на 1820 г. бил направен цялостен основен ремонт, който започнал на 3 август и приключил в края на ноември с. г. За него били похарчени над 8800 гроша, като само за осветяването на възобновения храм заплатили на митрополит Теофан 50 гроша (толкова били заплатени и на Новак керемидчията). Храмът бил едноапсиден като основите били от дялан камък, споен с хоросанов разтвор, а стените от дъски; покривът бил двускатен, покрит с турски керемиди. След 25 години обновената църква

се оказала отново в окаяно състояние. Руският учен и пътешественик Виктор Ив. Григорович, който посетил София през 1845 г. пише, че митрополитската църква е “почерняла, обезобразена, със знаци на явно пренебрежение”.

В началото на 50-те години на XIX в. Софийската митрополия начело с владиката Гедеон и Софийската градска църковна община решили да съберат средства от София и епархията и да изградят нов величествен катедрален храм. Събирането на даренията започнало през пролетта на 1853 г. Градските църкви, еснафите и по-заможните граждани направили дарения в порядъка на няколко хиляди гроша. Само за календарната 1853 г. били събрани близо двеста хиляди гроша. Събирането на средства било забавено от т. нар. Кримска война (1853 - 1856). В края на войната, на 18 февруари 1856 г., Високата порта обявила нов реформен акт, наречен Хатихумаюн, даващ известни права и свободи на християнското население в Османската империя.

Хатихумаюнът бил тържествено прочетен в София на празника Възкресение Христово (тогава Великденът бил на 15 април), при празничното биене на камбаните на осемте градски църкви, нещо необичайно дотогава. Десет дни по-късно, на 25 април (празника на св. апостол и евангелист Марко), ентузиазиранието софиянци започнали да събарят старата и прогнила църква "Св. Неделя". След разчистването на камъните от основите на старата църква, на 7 май с. г. било извършено водоосвещение и започнали изкопаването на основите на новия храм. Тогава открили основите на старите антични сгради, които се явили пречка за строежа. Наложило се да се копае до 5-6 м дълбочина, до достигането на здрава почва. В нея набили дебели стълбове (пилоти) и върху тях поставили скари от много дебели дървета. В една бележка на гръцки език четем, че на 11 юни 1856 г., “в деня на светите славни апостоли Вартоломей и Варнава, поставихме кандило в основите по реда на Евхологиона (т. е. Трехника) и пеейки освещаване и останалите служби, поставихме първо ние (става дума за тогавашния Софийски митрополит Гедеон - бележка Х. Т.) основен камък, след това първият от майсторите, т. е. калфата г-н Петрос, първенците и цялото множество, и тогава майсторите започнаха строежа”.

Така през лятото на 1856 г. започнал строежът на новия храм “Св. Неделя”. Той бил трикорабна базилика, с размери: дължина (с олтарната абсида) - 35, 50 м и ширина 19 м. Ръководител на строежа бил пещерския майстор Петър Казов (преселник от Македония), който ръководел 30-40 майстори-дюлгери. Месечното му възнаграждение се движело около 500 гр., една добра сума за онова време. Освен софийски майстори на строежа работели радомирци, кюстендилци и пещерци. Строителни материали били докарвани от близки и по-далечни софийски села. Към есента на 1858 г. новата църква била пред завършване, но пострадала от силното земетресение от 18 септември, което продължило повече от два месеца. Възстановяването на щетите (паднали и пропукани сводове и зидове) от земетресението погълнало доста непредвидени средства и се наложило да събират помощи от населението на епархията. Дори посегнали и върху дарение на мъжкото училище, което било построено в църковния двор през 1849 г. със средства, дарени от софийския благодетел Иван Н. Денкоглу. До есента на 1860 г. по строежа на храма софиянци изразходвали над половин милион гроша. Станали и някои скандали между градските първенци заради обвинения в присвояване на църковни пари и работата замряла. Наложило се майстор Петър Казов да прекрати строежа, като го замрази. Върху почти готовия храм той поставил временен седловиден покрив, покрит с керемиди.

Две години по-късно, през ранната пролет на 1863 г. софийските първенци провели спешно събрание и решили да доизкарат църквата “Св. Неделя”. Вероятно първият ѝ майстор е

отказал да завърши строежа си и бил сключен договор с брациговския майстор-строител Иван Хр. Боянин. Съгласно този договор, новият майстор дал обещание за Димитровден (26 октомври) да завърши църквата. Той премахнал временния покрив, увеличил височината на зидовете с още няколко метра и поставил три купола с две малки камбанарийки в западния край на покрива. Също така от север, запад и юг изградил каменна аркадна нартика с общо 16 слепи купола, която покривала и трите хвода. Над западната входна врата била зазидана мраморна плоча (98 x 67 см) с възпоменателен надпис. В олтара каменната плоча на трапезата била квадратна (150 x 150 см) и по нея изписали стотици лични имена на онези софийнци, които дарили средства за построяването на новия храм.

Така през есента на 1863 г. строежът на новата църква бил завършен. Украсяването ѝ се проточило още няколко години и това забавило освещаването ѝ. От 1863 до 1865 г. марангозчията Антон Станишев изработил иконостаса. Част от иконостасните икони изписал големият живописец Станислав Доспевски. Другите икони били дело на различни зографи, които от скромност не се подписали под тях. След няколко поредни отлагания самото освещаване станало на големия общославянски празник 11 май 1867 г. Предният ден вечерта била отслужена вечерня в близкия храм “Св. Архангели”, където временно се съхранявали мощите на св. крал Стефан Милутин. След вечернята те били пренесени в новия храм “Св. Неделя”. На 11 май, поради липсата на архиерей, службата била водена от архимандрит Хрисант Дойчинов от Самоков в съслужение с 12 свещеници и много дякони. Вероятно освещаването е станало с полагането на предварително осветен антиминос с втъкани в него св. мощи. На службата и освещаването присъствали над 20 хиляди души, между които и много гости от епархията. След освещаването вдъхновено слово произвещал учителят Михаил Боботинов.

На 15 октомври 1872 г. архимандрит Мелетий Зографски (1832 - 1891) бил избран и хиротонисан за Софийски екзархийски митрополит. Той пристигнал в София едва на 3 март 1873 г. и поел управлението на разстроена епархия. Неизвестно защо освещаването на централния престол на храма “Св. Неделя” се проточило и било извършено от владиката чак на 12 август 1877 г.

По време на временното руско управление (1877 - 1879) княз А. М. Дондуков-Корсаков подарил на храма комплект от 8 камбани с различна големина. Малките камбанарийки се оказали непригодни за тях и се наложило направата на нова камбанария. Тя била дървена постройка, разположена в южната част на храмовия двор, на мястото на изгорялото мъжко училище. На 9 май 1879 г. новата камбанария с осемте камбани била тържествено осветена.

В края на XIX в. столицата постепенно започнала да придобива европейски вид. По времето на мандата на софийския кмет Димитър Петков много криви софийски улици били изправени, като били съборени доста къщи, обществени постройки, в това число и няколко православни църкви. Наложило се откопаване на терена по площада “Св. Неделя”, което довело до оставането на храма на нещо като тераса. Църковното настоятелство решило да укрепи околния терен и да придаде един по представителен външен вид на храма. За тази цел през август 1898 г. било натоварено архитектурното бюро на младия български архитект Никола Лазаров. Без да бъдат прекъсвани службите в храма, в продължение на три години било извършено едно грандиозно преустройство. От западната страна на храма били развалени три свода и четири носещи колони от артиката. На тяхно място направили дълбок изкоп и изградил масивна и величествена камбанария. Постепенно били свалени трите купола и покрива, като на тяхно място били поставени пет нови купола - един голям централен, фланкиран от четири по-малки. Същевременно всички храмови стени били външно

облицовани с тухлена зидария. Укрепена била и тересата, на която се оказала църквата след регулиране нивото на околните улици. Били изградени широки стълбища откъм север, запад и юг. За цялостното обновлене на храма църковното настоятелство похарчило сумата от 136 000 златни лева.

През декември 1919 г. същият архитект бил натоварен от църковното настоятелство да постави парно отопление в храма и да прегради западната част на нартиката. Така през 1920 г. били извършени тези преустройства, като по този начин настоятелството се сдобило с канцелария, салон за заседания, свещопродавница, кръщелна и три стаи за помощния църковен персонал.

На 20 юни 1915 г. починал екзарх Йосиф I. Той бил погребан от южната страна на храма, в близост до страничната олтарна врата. Три години по-късно починал Софийският митрополит Партений, който бил погребан от северната страна на храма.

На 16 април 1925 г. Софийският катедрален храм станал арена на една от най-трагичните драми в историята на България. Коминтернът и Военната организация на БКП организирали и провели жесток терористичен акт - поставили взривно устройство в югозападния купол на храма. При опелото на убития запасен генерал Коста Георгиев в храма присъствали всички министри (начело с министър-председателя проф. Ал. Цанков), много генерали и офицери (действащи и запасни), държавни и политически дейци, както и много граждани. Очаквало се и пристигането на цар Борис III, който малко закъснял. Опелото ръководел лично Софийският митрополит Стефан. Точно в 15 часа и 20 минути мощен взрив разрушил голяма част от покрива и част от южната храмова стена. Под руините загинали над 150 души, между които няколко народни представители, запасни и действащи генерали. Били ранени около 500 души, някои от които починали впоследствие от раните си - така общо жертвите станали 193.

След този кървав терористичен акт църковното настоятелство възложило отново на архит. Н. Лазаров възобновяването на храма. До края на 1925 г. били разчистени руините, доставили някои строителни материали и едва през юни 1927 г. ремонтът започнал. Обаче Софийската община се опитала да го спре, като се разгоряла дискусиия трябва ли да бъде възобновен храма на същото място. Намесили се граждани, общински съветници, народни представители, политици и др. Някои искали църквата да бъде преместена на друго място, понеже пречела на уличното движение и на видимостта към Витоша. Други не желали на това окървавено място да има храм. След продължителни и доста безплодни дебати най-сетне надделял разума и било взето решение храмът на бъде възобновен на исконното си място. За да се реваншира Софийската община отпуснала през април 1928 г. парична помощ в размер на сто хиляди лева. При проведеня търг била приета офертата на архитектурно бюро Иван Васильов и Димитър Цолов. Възобновяването на храма поел архит. Ив. Васильов, чийто преки помощници били предприемачът Никола Т. Огнянов и надзирателят на постройката Борис Н. Балкански. До пролетта на 1933 г. бил изграден един почти нов, огромен централно-куполен храм с обширно вътрешно пространство. Неговите размери били: дължина - 30 м, ширина - 15,50 м и височина с купола - 31 м. Във външната архитектура Васильов и Цолов умело включили елементи от стария възрожденски храм - отворена аркада от север и юг, внушителна камбанария и ниски куполчета над притвора от запад. Между двете източни гранитни колони бил поставен оцелелият от предишния храм иконостас, който е двуредов и позлатен. В централната му част били монтирани големите царски икони на Спасителя Иисус Христос, Божията Майка "Св. Богородица", Св. Спиридон Тримитунтски и Св. Неделя. Всички те били дело на големия възрожденски художник Станислав Доспевски.

Олтарната част на новия храм била значително разширена, като отново били оставени три престола. Централен - в чест на света великомъченица Неделя; северен - в чест на Архангел Михаил и южен - все още неосветен, но предвиден на св. първомъченик и архидякон Стефан. Пред този южен престол е поставена раклата с мощите на св. Стефан Милутин. В отделен кивот, вляво на южния вход на храма, е монтирана голяма икона на св. Неделя, дело на известния художник проф. Стефан Иванов. Между този кивот и раклата с мощите на сръбския крал се намира дърворезбения владиков трон, изработен от Иван Травницки. В западната част на храма били разположени притвора (нартекса), куполообразната кръщелна (баптистерий), канцеларията на храма и свещопродавница. Под купола на камбанарията били окачени 11 камбани - 8 подарени от княз Дондуков-Корсаков през 1879 г., две изработени в съседна Сърбия и една отлята в България.

Така възобновеният храм бил тържествено осветен на 7 април 1933 г. По време на бомбардировките на столицата от януари до април 1944 г. частично пострадал покрива на храма и някои от слепите куполи. Тези повреди били последователно отстранени до 1948 г.

Близо 40 години възобновеният храм стоял без стенописна украса. Такава била направена през периода от 1971 до 1973 г. от художествен екип с ръководител Николай Ростовцев и членове: Карл Йорданов, Господин Георгиев и синовете му Костадин и Никола и Димитър Бакалски. Орнаменталната украса изработили Александър Сорокин и Д. Бакалски. В огромния купол на храма художниците с изящна техника са изписали образа на Господ Иисус Христос - Вседържител (седящ на херувими) с десетте ангелски чина; образите на четиримата евангелисти и техните символи. На четирите стени на храма художниците са изобразили огромни многофигурни композиции (12 x 4 м) от свещената история. На северната стена, под композицията "Рождество Христово" на светлосиньо поле (14 x 4 м) са изобразени 14 български светци, а под тях в шест кръгли медальона - поясни образи на свети български мъже и жени. На южната храмова стена под композицията "Слизане на Светия Дух над апостолите" са изобразени 14 светци, канонизирани от Православните поместни църкви, а в медальоните под тях - всеправославни светци. На източната страна е композицията "Възкресение Христово", а на западната - "Разпятие Христово". Въобще цялата живопис в храма е жива и доста умело изпълнена от поменатия художествен екип.

ОПИС НА ИЛЮСТРАЦИИТЕ

- [Р 00001](#) - Изглед (компютърна възстановка) на изградения храм от майстор Петър Казов през 1860 г.
- [Р 00002](#) - Завършеният храм "Св. Неделя", изглед от 1880 г.
- [Р 00003](#) - Изглед на храма откъм запад.
- [Р 00004](#) - Изглед на храма от североизток.
- [Р 00005](#) - Изглед на възобновения храм от арх. Никола Лазаров през 1910 г.
- [Р 00006](#) - Изглед на храма от югозапад.
- [Р 00007](#) - Изглед на полуразрушения храм след бомбения атентант през месец април 1925 г.
- [Р 00008](#) - Изглед на сегашния храм, гледан от покрива на "Булбанк".
- [Р 00009](#) - Изглед на днешния храм, гледан от покрива на "Интербалкан".

[P_00001](#) - Изглед (компютърна възстановка) на изградения храм от майстор Петър Казов през 1860 г.

[P_00002](#) - Завършеният храм "Св. Неделя", изглед от 1880 г.

[P.00003](#) - Изглед на храма откъм запад.

[P.00004](#) - Изглед на храма от североизток.

[P.00005](#) - Изглед на възобновения храм от арх. Никола Лазаров през 1910 г.

[P 00006](#) - Изглед на храма от югозапад.

[P.00007](#) - Изглед на полуразрушения храм след бомбения атентант през месец април 1925 г.

[P.00008](#) - Изглед на сегашния храм, гледан от покрива на “Булбанк”.

[P.00009](#) - Изглед на днешния храм, гледан от покрива на “Интербалкан”.